

DANGIS GUDELIS

Mykolo Romerio universitetas

PRAKTINĖ VAIZDUOTĖS FILOSOFIJA: L. WITTGENSTEINO „FILOSOFINIŲ TYRINĖJIMŲ“ INTERPETACIJA

Practical Philosophy of Imagination: An Interpretation of Wittgenstein's 'Philosophical Investigations'

SUMMARY

The article presents an interpretation of Ludwig's Wittgenstein's „Philosophical Investigations“. The aim is to explore procedures of Wittgenstein's language analysis and to propose an alternative to the concept of Wittgenstein's philosophy of language. It is argued that Wittgenstein's philosophy could be understood not only as philosophy of language, but also as philosophy of imagination. On the basis of this insight such concepts of Wittgenstein's philosophy as language games and forms of life are defined and explained. Wittgenstein's critique of metaphysical worldviews and the concept of philosophy as therapy of language is examined. By arguing that such a critical orientation of the philosophical method is not sufficient, for it could be treated as metaphysical itself, the concept of a practical philosophy of imagination is formulated.

SANTRAUKA

Straipsnyje pateikiama Ludwigo Wittgensteino *Filosofinių tyrinėjimų* interpretacija. Keliamas tikslas išaiškinti Wittgensteino atliekamos kalbos analizės procedūras ir pasiūlyti alternatyvą Wittgensteino kalbos filosofijos sampratai. Pateikiami argumentai, kad Wittgensteino filosofija gali būti suprantama ne tik kaip kalbos, bet ir kaip vaizduotės filosofija. Remiantis šia įžvalga, apibrėžiamos ir paaiškinamos tokios Wittgensteino filosofijos sąvokos kaip kalbos žaidimai, gyvenimo formos. Nagrinėjama Wittgensteino pateikta metafizinių pasaulėvaizdžių kritika ir filosofijos kaip kalbos terapijos samprata. Argumentuojant, kad tokia kritinė filosofijos metodo orientacija yra nepakankama, kadangi ją pačią galima laikyti metafiziniu pasaulėvaizdžiu, formuluojama praktinės vaizduotės filosofijos koncepcija.

RAKTAŽODŽIAI: vaizduotė, kalbos žaidimai, metafizika, praktinė vaizduotės filosofija.

KEY WORDS: imagination, language games, metaphysics, practical philosophy of imagination.

IVADAS

Straipsnio tikslas pateikti XX a. vidurio filosofo, vieno iš analitinės kalbos filosofijos pradininkų Ludwigo Wittgensteino (1889–1951) *Filosofiniuose tyrinėjimuose* išdėstytų apmąstymų interpretaciją. Plėtojamos filosofinio metodo¹, kurį Wittgensteinas taiko savojoje kalbos analizėje, implikacijos – čia Witt-

gensteino metodas suvokiamas kaip instrumentas, kurį reikia pritaikyti ir įvaldyti. Kaip *Filosofiniuose tyrinėjimuose* pastebėjo pats Wittgensteinas, supratimo procesas yra mokymasis pritaikyti taisyklę². Šiuo atveju toji taisyklė yra tai, kas įgalino Wittgensteiną mąstyti tam tikru būdu.

KALBA IR VAIZDUOTĖ

Wittgensteino *Filosofiniai tyrinėjimai* paprastai priskiriami „kasdienės kalbos“ filosofijos, kuri tiria kasdienės kalbos išraiškų vartojimą, aprašo jų gramatikas ir analizuoja, kaip tos išraiškos tarpusavyje yra suderinamos (šitaip siekdama išgyvendinti iš kalbos „konceptualią painiavą“³ bei netikslingą sąvokų vartojimą), tradicijai. Tačiau *Filosofiniuose tyrinėjimuose* plėtojamoje kalbos analizėje taip pat reikšminga ir *vaizduotės* sąvoka. Norint tuo įsitikinti, užtenka atkreipti dėmesį į *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafus, kurių dauguma prasideda raginimais: „Įsivaizduok...“, „Pagalvok...“ ir pan. Wittgensteino *Filosofinius tyrinėjimus* būtų sunku suprasti, nebūtų įmanoma atsekti gijos, kuri vienybę skirtingas, regis, nutolusias viena nuo kitos mintis, jeigu neįvertintume svarbos, kurią savo kalbos analizėje Wittgensteinas teikia vaizduotei. Kalbos išraiškos, kurių gramatika aprašoma, įvairios kalbos vartojimo situacijos bei kalbos žaidimai yra įsivaizduojami. Tik kartu su Wittgensteinu pabandžius įsivaizduoti tas situacijas ir kalbos išraiškas, galima be vargo išnarplioti daugelį sudėtingų jo minties vingių bei argumentuotai su juo disku-

tuoti. Išsiaiškinus vaizduotės funkcijas Wittgensteino kalbos analizėje, būtų galima išplėtoti įvairias šios analizės galimybes arba net kvestionuoti patį kalbos analizės principą.

„Vaizduotė“ Wittgensteinas tiria, aprašydamas šios sąvokos gramatiką, t. y. sąvokos vartojimą kalboje šalia kitų išraiškų⁴. Tokiu būdu Wittgensteino filosofija išsaugo kalbos filosofijos pobūdį⁵.

Tačiau kaip įmanoma „vaizduotės“ sąvokos vartojimą aprašyti? Reikia įsivaizduoti įvairias situacijas, kuriose vartojamas žodis „vaizduotė“. Todėl susidaro įspūdis, kad Wittgensteino filosofija balansuoja tarp dviejų pamatinių sąvokų – kalbos ir vaizduotės. Kiekviena iš šių sąvokų, priimta kaip pagrindas refleksijai ir analizei, yra savyje pakankama, uždaro „refleksijos ratą“: viena vertus, „vaizduotė“ yra žodis, vartojamas kalboje („ratas“ uždaro „vaizduotės“ sampratoje), kita vertus, kalba, kalbos išraiškos yra įsivaizduojamos, o taip pat įsivaizduojamas ir žodžių „kalba“ bei „vaizduotė“ vartojimas („ratas“ uždaro „vaizduotės“ sampratoje)⁶.

Nepaisant to, kad pats Wittgensteinas savo filosofijoje teikia pirmenybę kalbai,

dvilypumas Wittgensteino samprotavimuose išlieka. Šį dvilypumą ir bandysiu atskleisti savojoje Wittgensteino *Filosofinių tyrinėjimų* interpretacijoje.

Kas yra vaizduotė? Pasak Wittgensteino, kiekvieną žodį, sakinį ar sakinių grupę kalboje atitinka koks nors vaizdas (*Bild, picture*)⁷. Taigi nuo vaizduotės, kuri teikia vaizdus, priklauso mūsų galimybės vartoti kalbą, kadangi įsivaizduoti galima viską, ką tik galima kalbėti. Žmonių mąstymas ir kalbėjimas vyksta manipuliuojant įvairiais vaizdais. Tai, ko žmonės negali tiesiogiai patirti pojūčiais (regėjimu, klausa ir kt.), jie vis dėlto gali įvardyti ir apmąstyti būtent dėl vaizduotės. Tiesioginė patirtis taip pat negali būti atribojama nuo vaizduotės, nes kiekviena tokia patirtis priklauso nuo to, kas tiesiogiai nėra patiriama, su praeities prisiminimais ir ateities projekcijomis (pavyzdžiui, stebėdamas paukščių skrydį, aš prisimenu tai, ką mačiau prieš kelias sekundes, ir įsivaizduoju tai, ką po kelių sekundžių pamatysiu).

Wittgensteinas pateikia argumentus, kuriais parodo, jog tai, kas vadinama „matymu“, t. y. tiesioginė regimoji patirtis, taip pat yra vaizduotės padarinys (o tai reiškia, kad aš įsivaizduoju ir tai, ką matau dabar). Šie argumentai susiję su įvairių matymo aspektų tyrimu, kuris išskleistas *Filosofinių tyrinėjimų* II-os knygos XI-ame skyriuje⁸.

Wittgensteinas nori pasakyti, kad daiktų matymas priklauso nuo konteksto, nuo situacijos, kurioje yra stebėtojas ir jo regimi daiktai. Todėl negalime sakyti, kad mes matome daiktus, kadangi tai, ką matome, yra tam tikri daiktų aspektai, vaizdai. Aspekto matymas kyla iš vaizduotės, ir kiekvienas pamatytas vaizdas yra tik viena iš galimų interpretacijų⁹.

Taigi, jeigu vaizdai atitinka kalbos išraiškas, o mūsų juslinė (regimoji, girdimoji ir kt.) patirtis teikia be galo daug aspektų, kuriuos skirtingai galima pastebėti skirtingose situacijose, ar iš tikrųjų visus aspektus galima įvardyti kalbos išraiškomis? Reikia pripažinti, kad ne. Daugybė dalykų, kurie yra matomi, negali būti pavadinti, mūsų kalba yra nepritaikyta jiems apibūdinti¹⁰.

Galima sakyti, kad įsivaizdavimas apima daugiau nei kalbėjimas – vaizduotė atskleidžia visas kalbos galimybes, o kalba neišsemia visų vaizduotės galimybių. Wittgensteinas tai pastebi, „vaizdą“ (*Bild, picture*) atskirdamas nuo „įvaizdžio“ (*Vorstellung, image*). Įvaizdis ir yra toks vaizduotės produktas, kurio negalima išreikšti kalba, kadangi jis yra individualus, patiriamas tik konkrečioje situacijoje¹¹.

Galima susidaryti bendrą vaizdą apie žodį „skausmas“ ir jį vartoti, nurodant į individualų skausmo įvaizdį¹². Įvaizdžiais gali būti vadinami ir skirtingi reiškinų matymo aspektai¹³.

Tačiau kuo skiriasi aspektai, kurie yra matomi, nuo tų, kuriuos jie pakeičia? Kodėl vaizduotėje vieni aspektai yra svarbesni nei kiti? Į vienus aspektus atkreipiamas dėmesys, jie turimi mintyje (*meinen, mean*). Wittgensteinas *Filosofiniuose tyrinėjimuose* „turėjimo mintyje“ sąvokos analizei skiria nemažą vietos, šios sąvokos vartojimas persipynęs su „vaizduotės“, „kalbos“, „mąstymo“ ir kt. sąvokomis. Iš tiesų tai, ką įsivaizduoju, matau, apie ką kalbu, aš turiu mintyje. Jeigu matau piešinį kaip zuikį, o ne kaip antį, aš „zuikio“ vaizdą (arba įvaizdį) turiu mintyje¹⁴.

Taigi žmonės mąstydami ir kalbėdami, veikdami įvairiose gyvenimo situacijose nuolat kreipia dėmesį, turi minty-

je vieną ar kitą dalyką. Tai gali būti arba vaizdai, kuriuos atitinka žodžiai, arba įvaizdžiai, kuriems nėra atitinkamų žodžių kalboje (nors juos galima bandyti aprašyti – tuomet toks aprašymas perteiks vaizdą). „Turėjimo mintyje“ sąvokos vartojimas yra panašus į „supratimo“ bei „prasmės“ sąvokų vartojimą¹⁵.

Todėl aspektas, kuris turimas mintyje, į kurį kreipiamas dėmesys, yra suprantamas ir įsivaizduojamas (šitaip susijusios visos šios sąvokos). Keliose *Filosofinių tyrinėjimų* ištraukose galima aptikti, kad Wittgensteinas tokį turimą mintyje vaizdą vadina *interesu* (*Interesse, interest*), kuris pats daro įtaką vaizduotei¹⁶.

Įsivaizdavimo to, kas kalbama, ir kalbėjimo apie tai, kas įsivaizduojama, nuostata suderinama tiek su kalbos, tiek su vaizduotės filosofija. Išsiskyrimas prasideda tuomet, kai filosofija turi apsispręsti dėl savo pačios funkcijų – Wittgensteinas kaip kalbos filosofas išsaugo „kasdienės kalbos“ sampratą ir savo uždaviniu laiko aprašyti kalbos išraiškų vartojimą, ir tokia samprata lemia, kad įvedama „vaizdo“ ir jo „pritaikymo“ perskyra¹⁷.

Wittgensteinas atskiria vaizdą, kurį susidarome apie žodį, nuo jo pritaikymo, tačiau žodžio pritaikymas taip pat yra įsivaizduojamas. Pavyzdžiui, ištaręs žodį „namas“ aš suvokiu, ką jis reiškia, kadangi prieš mane iškyla tam tikras vaiz-

das. Ir tuomet įsivaizduoju situacijas, kuriose galėčiau šį žodį pavartoti („pokalbyje su draugais“, „gamtovaizdžio aprašyme“ ir pan.), tačiau, šitaip įsivaizduodamas, aš jau vartoju šį žodį savo vaizduotėje (įvairių situacijų tyrime), pritaikau „namo“ vaizdą, įkomponuodamas jį į kitų vaizdų kombinacijas. Nebent ištardamas žodį jau esu tam tikroje situacijoje ir man nereikia galvoti apie kitas vaizdo pritaikymo galimybes, todėl tą vaizdą iš karto pritaikau – tačiau tuomet taip pat nėra pagrindo vaizdą nuo pritaikymo atskirti. Todėl vaizduotės (o ne kalbos) filosofijos požūriu, *kiekvienas vaizdas jau yra pritaikytas ir kiekvienas pritaikymas įvyksta vaizduotėje*. Tačiau Wittgensteinas išlieka kalbos filosofijos pozicijoje, ir tai nulemia, kad žodžių vartojimas „pats savaime“ prikausto žvilgsnį¹⁸.

Tačiau vaizduotės filosofijos perspektyvoje nemanoma, kad reikalingos specialios pastangos norint suvokti „tikrąją“ žodžio prasmę, ištyrus šio žodžio vartojimą, kadangi suprantama, kad tokios pastangos bevaisės (galima įsivaizduoti be galo daug situacijų, kuriose vartojamas vienas ar kitas žodis, tačiau visų galimybių išsemti neįmanoma). Vaizduotės filosofijos požiūriu „žodžio vartojimas“ tėra vaizduotėje sukurtas tam tikras vaizdas, ir visiškai nebūtina šį vaizdą išskirti iš kitų kaip prioritetinį.

KALBOS ŽAIDIMAI

19-asis *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafas gerai iliustruoja Wittgensteino mąstymo metodą, kuriuo naudodamasis Wittgensteinas išplėtojo savo vėlyvąją filosofiją¹⁹. Jis siūlo įsivaizduoti kalbą įvairiose gyvenimo situacijose – *kalbos*

žaidimus. Kaip šiuo Wittgensteino kalbos analizės metodu galima pasinaudoti? Pirmiausiai panagrinėkime pačią „kalbos žaidimo“ sampratą. Iš pateiktos ištraukos galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie tai, ką Wittgensteinas vadina kalbos

žaidimais: „įsakymai ir pranešimai mūsų metu“ – vienas iš jų. Taigi matome, kad kalbos žaidimas yra vaizduotės sukurtas, tam tikrą gyvenimo situaciją, kurioje vartojama kalba, apibendrinantis modelis. Tačiau galima įsivaizduoti ir daugelį kitų situacijų, ir tuomet nustatyti, kurias iš jų galime vadinti kalbos žaidimais, bus kebliau. Pavyzdžiui, tokia gyvenimo situacija: „8 val. ryte moteris šukuojasi priešais veidrodį, klausosi radijo žinių ir mintyse planuoja būsimus dienos darbus.“ Tokia situacija skiriasi nuo pirmojo pavyzdžio, nors joje taip pat vyksta kalbos procesas – radijas transliuoja žinias, kurias moteris girdi, ji taip pat planuoja dienos darbus – tačiau ši situacija neapibendrinanti, nereguliari, ji yra individuali. Bet ar todėl jos nevadiname kalbos žaidimu? Šią mano pateiktą situaciją galima konkretinti, įvairių detalių skaičių išplėsti neribotai: „Moteris pakelia ranką, jos žvilgsnis nukreiptas į veidrodį ir t. t. Kambarys, kuriame stovi moteris, yra kruopščiai sutvarkytas ir t. t.“ Be to, net ir turtingiausia detalėmis situacija nebus tikroviška, ji bus sukurta vaizduotės. (Taigi, tolesnis vaizduotės gilinimasis į detales lems, kad bus sukurta realistinis literatūros kūrinys. Tokiu pačiu būdu galima konkretizuoti Wittgensteino pavyzdį: Kokio pobūdžio įsakymai ir pranešimai mūsų metu? Koks tai mūsų? Ar daug žmonių perduoda ir priima įsakymus? Ir t. t. – iki pat vado, duodančio įsakymus, asmeninių išgyvenimų.)

Matome, kad Wittgensteino kalbos žaidimo sampratai trūksta apibrėžtumo. Tačiau Wittgensteinas teigia, kad tokio apibrėžtumo jis ir nesiekia²⁰. Vis dėlto turėtų būti kokie nors „kalbos žaidimo“

sąvokos vartojimo kriterijai, kurie būtų išmokti vartojant šią sąvoką, neapsiribojant tik Wittgensteino pateiktais pavyzdžiais²¹.

Iš Wittgensteino teikiamų pavyzdžių galime pabandyti išmokti, kaip naudoti „kalbos žaidimo“ sąvoką, kad galėtume patys siūlyti šią sąvoką atitinkančius pavyzdžius (beje, „pavyzdys“ – lietuvių kalbos žodis, turintis tą pačią šaknį kaip ir žodis „vaizduotė“).

Taigi, kokie gali būti į kalbos žaidimo „įsakymai ir pranešimai iš mūsų lauko“ pavyzdį „panašūs dalykai“? Wittgensteinas išvardija visą kalbos žaidimų eilę 23-iaje *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafe („objekto aprašymas pagal išvaizdą“, „objekto sukonstravimas pagal aprašymą“, „hipotezių iškėlimas ir tikrinimas“, „istorijų išgalvojimas ir skaitymas“ ir kt.)²². Tačiau ar šie Wittgensteino pavyzdžiai išsemia visą galimų įsivaizduoti kalbos žaidimų įvairovę? Ir koku būdu šiuos vaizdus atriboti nuo vaizdų, kurių negalima vadinti kalbos žaidimais (pavyzdžiui, ar situaciją apie besišukuojančią moterį ir *panašias* į šią situacijas galima priskirti kalbos žaidimams)?

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Wittgensteinas kalbos žaidimus vadina „gyvenimo formomis“²³. Gyvenimo formos gali būti įsivaizduojamos ne kaip konkrečios gyvenimo situacijos, kuriose mes visi kiekvieną dieną kalbame ir veikiame (aš bandžiau parodyti, kad tokios įsivaizduotos situacijos vis tiek nebus adekvачios tikrovei), o kaip tam tikros schemos, apibendrinančios įvairių individualių situacijų panašumus. Tokiu būdu gyvenimo formą galima skirti nuo gyvenimo turinio, užpildančio formą, – individualių gyvenimo situacijų.

Wittgensteinas šitokią apibendrinimo procedūrą, kurią jis taiko kalbos žaidimų įsivaizdavimui, iliustruoja pavyzdžiais apie kalbos žaidimams nepriskirtinų vaizdų apibendrinimą²⁴.

Kaip toks apibendrinimas vyksta kalbos žaidimų įsivaizdavime? Kokio nors kalbos žaidimo įsivaizdavimas vyksta pagal panašų į indukcijos metodą – iš daugelio individualių kalbos vartojimo situacijų išvedamas apibendrintas vaizdas, o patys kalbos žaidimai – lyg naujos universalios sąvokos. Pavyzdžiui, kalbos žaidimo „įsakymai ir pranešimai mūšio metu“ vaizdas susiformavo įsivaizdavus daugelį situacijų, kai mūšyje yra duodami įsakymai, o pati sąvoka yra universalioji, kaip ir žodis „lapas“ – ji vartojama kaip schema kokiais nors individualiai situacijai. „Matematikos studijos Universitete“, „kaitinimasis saulėje“, „pokalbis telefonu“ ir t.t. yra naujos universalios sąvokos, kurios buvo sukurtos pabandžius įsivaizduoti kalbos vartojimą ir gyvenimo formas. Šių sąvokų vartojimo ypatybė ta, kad nors ir sukurtos iš įprastinių kalbos žodžių, jos vartojamos ne dalyvaujant pačiose situacijose, o šias situacijas stebint ir įsivaizduojant. Tiesa, pats Wittgensteinas teigia, kad apibendrinimas kalboje turi ribas²⁵.

Taigi kalbos žaidimai apibendrina įvairias kalbos vartojimo situacijas pagal giminingus požymius, tačiau nėra bendro vienijančio visą kalbą požymio, kalbos žaidimus sieja tik įvairūs panašumai²⁶.

Kita sąlyga, norint vaizdus priskirti kalbos žaidimams, yra situacijos reguliarumas. Kalbos žaidimu galima vadinti tik nuolat pasikartojančią kalbos vartojimo situaciją, o ne situaciją, susidariusią vieną ar kelis kartus, nors ji būtų ir apibendrin-

ta. (Priešingu atveju turėtume ir bent kelis kartus pasikartojančią padėtį šachmatų lentoje vadinti nauju žaidimu²⁷.)

Todėl kalbos žaidimams nepriskirtinos situacijos, kurių pasikartojimų skaičius – ribotas, apibrėžtas laiko atžvilgiu. Su reguliarumo sąlyga susijusi „kalbos žaidimo taisyklės“ samprata. Taisyklė ir yra požymis, kuris yra bendras įvairioms kalbos vartojimo situacijoms ir kuris išlieka nekintantis toms situacijoms pasikartojant.

Tiesa, Wittgensteinas taip pat pabrėžia, kad kalbos žaidimo samprata apima tik intersubjektyvų kalbos vartojimą, teigdamas, kad neįmanoma taisyklių laikytis *privaciai*. Galima susikurti „privacia“ kalbą, pavyzdžiui, įvairius vaizdus pavadinant savaip, kalbą, kurios nesuprastų kiti žmonės, tačiau tokiu atveju šios kalbos nebūtų galima įsivaizduoti kaip kalbos žaidimo²⁸.

Jeigu žmogus kokioje nors situacijoje kalba su savimi, tai tokio kalbos vartojimo negalima laikyti „privacia“ kalba pagal Wittgensteino sampratą, kadangi tos mintys atitinka intersubjektyvią kalbos praktiką, jos gali būti suprantamos kitų žmonių, jeigu būtų išstartos garsiai. „Privati kalba“ – tokia vaizduotės veikla, kuri negali įgauti išraiškos visiems suprantamoje kalboje²⁹.

Taigi buvo pabandyta nustatyti šio- kias tokias „kalbos žaidimo“ sąvokos vartojimo, įvairių galimų kalbos žaidimų įsivaizdavimo ribas. Reikėtų akcentuoti dar vieną sąlygą, kuri kokybiškai skiria „kalbos žaidimus“ nuo kitokių vaizdų. Kalbos žaidimai yra situacijos, kuriose žmonės vartoja kalbą, todėl tos situacijos, vaizdai, kuriuose žmonės sąmoningai veikia, arba vaizdai ne apie žmonių el-

gesį negali būti vadinami kalbos žaidimais (pavyzdžiui, tokios įsivaizduotos situacijos: „miške auga medžiai“, „žmogus miega ir knarkia“ ir t. t.; tokie vaizdai: „stalas“, „balta“, „žmogus“ ir kt.). Dabar galima pateikti „kalbos žaidimo“ sąvokos apibrėžimą: *bet kokią žmonių veiklą, esant bet kokioms aplinkybėms, jeigu ši veikla nuolat pasikartoja žmonių bendruomenėje (nesvarbu, koku dažnumu), ir jeigu šioje veikloje naudojama kalba arba mąstymu (o žmogus veikdamas mąsto beveik visada), galima vadinti kalbos žaidimu.*

Įvairių kalbos vartojimo situacijų gali būti be galo daug (pavyzdžiui, „patiekalo paprašymas pusryčių metu“, „patiekalo paprašymas pietų metu“, „žmonių, kurių vardas Jonas, maudymasis ežere liepos mėnesį“ ir t. t.), jas galima

įvairiausiai būdais apibendrinti (vieni kalbos žaidimai gali apimti labiau detalizuotų kalbos žaidimų giminingus požymius, ta pati situacija gali priklausyti keliems žaidimams ir t. t.), todėl kyla klausimas, ar toks kalbos žaidimus įsivaizduojantis mąstymas (dar vienas kalbos žaidimas) nėra beprasmiška veikla. Akivaizdu, kad toks kalbos žaidimų įsivaizdavimas turi turėti tikslą. Reikia atsakyti į klausimą: „Kodėl aš turiu mintyje būtent šį kalbos žaidimą?“ Reikia nusistatyti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima pasirinkti, kurį kalbos žaidimą įsivaizduoti ir koku tikslu, kokius aspektus šiame žaidime akcentuoti, o kurių – ne. Tokia refleksija reikalinga, siekiant, kad kalbos žaidimai taptų vaizduotės filosofijos analizės objektu.

FILOSOFIJOS PASKIRTIS

Filosofiniuose tyrinėjimuose Wittgensteinas formuluoja „kasdienės kalbos“ sampratą, kalbos, kuri atitinka žmonių praktinius tikslus ir yra įrankis jiems pasiekti³⁰. Tokią kasdienę natūralią kalbą Wittgensteinas priešina „metafiziniam“ kalbos vartojimui, kuris yra nenaudingas ir nepraktiškas, susiformavęs kalboje dėl nesusipratimo, kurį sukėlė painiava tarp įvairių kalbos išraiškų. Be to, metafizinių išraiškų vartojimo ypatybė yra ta, kad šitoks vartojimas yra inertiškas, t. y. metafizinės išraiškos prikausto žvilgsnį ties viena perspektyva (jai priskiriamas Tiesos statusas), trukdo pastebėti (įsivaizduoti) kitus aspektus. Wittgensteinas teigia, kad metafizinės tiesos susiformavo iš natūralios kalbos išraiškų, šių tiesų prigimtis – kalbinė. Taip vėlyvoji Wittgensteino filosofija nusistato poziciją ankstesnės filoso-

fijos atžvilgiu – visos filosofinės problemos, kurias sprendė Vakarų filosofija (nuo Parmenido iki paties Wittgensteino *Loginio filosofinio traktato*), kilo dėl kalbos funkcijų nesusipratimo ir jas reikia tiesiog pašalinti kaip pseudoproblemas. Todėl Wittgensteinas „kasdienės kalbos“ filosofijos uždaviniu ir laiko tokių metafizinių pseudoproblemų šalinimą iš kalbos³¹.

Filosofijos funkciją Wittgensteinas suvokia kaip terapinę, t. y. filosofija turi aprašyti įvairių kalbos išraiškų vartojimą, kad atskleistų ir pašalintų atvejus, kai kalba vartojama neefektyviai, nepraktiškai³².

Panagrinėkime, kaip Wittgensteinas pateikia įvairių metafizinių pasaulėvaizdžių (atvaizdavimo formų, pagal Hackerį³³) kritiką ir kaip analizuoja jų susiformavimo natūralioje kalboje sąlygas.

Metafizinis pasaulio matymas kyla iš nepasitenkinimo natūraliu kalbos vartojimu, kai imama kvestionuoti įprasta kalbos išraiška, kai ji pasirodo keista, reikalaujanti paaiškinimo³⁴. Šiame metafizinių pasaulėvaizdžių susiformavimo procese yra du žingsniai: pirmas – kai suabejojama kokioje nors situacijoje vartojamos kalbos išraiškos tinkamumu ir vaizduotė iškelia naują vaizdą, priešingą įprastinio kalbos vartojimo teikiamam vaizdai; antras – kai padaromas metafizinis judesys, kai prieštaravimas tarp dviejų vaizdų sprendžiamas kurį nors vieną užfiksuojant, jam priskiriant tiesos sąlygas.

Šį procesą Wittgensteinas iliustruoja pavyzdžiu 402-ame *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafe. „Turiu štai tokį įvaizdį“ – tai kasdienės kalbos pasakymas, pritaikomas atitinkamose situacijose (pavyzdžiui, kalbos žaidime, kuriame vienas žmogus pasakoja kitam, ką jis įsivaizduoja, šis pasakymas teikia tam tikrą vaizdą). Tačiau pradėdama manyti, kad žodžiai „Turiu...“ šioje išraiškoje yra nebūtinai, nereikalingi, kad norint aprašyti įvaizdį, užtenka tiesiog mostelėti ranka ir tada duoti įvaizdžio aprašymą. (Žodžiai „Turiu...“ šioje situacijoje reiškia tą patį, ir „Dėmesio!...“). Toliau Wittgensteinas teigia tai, apie ką jau buvau užsiminęs:

„402.[...] Kai kas nors, kaip šiuo atveju, yra nepatenkintas mūsų kasdienės kalbos išraiškomis (kurios vis dėlto atlieka savo paskirtį), tuomet mūsų galvoje kyla vaizdas, kuris kertasi su įprastiniais išraiškos būdais.“³⁵

Taigi, po to, kai suabejojame, ar tikrai ši išraiška yra geriausia (kai ją vartojame įprastai, nekyla klausimai apie šios išraiškos tinkamumą, jų mes neturime mintyje, nekreipiame į juos dėmesio)

(„Bet vis dėlto tai yra ne taip.“), kai pamatome, kad yra daugiau panašių išraiškų („Aš įsivaizduoju...“, „Įvaizdis yra...“ ir t. t.), kuriomis pakeitę išraišką „Turiu štai tokį įvaizdį“ galbūt savo mintį išreikštume tiksliau, ir atsiranda požiūris, kad galbūt už šių visų išraiškų kas nors yra, tai, ką mes vadiname įvaizdžiu ir vienaip ar kitaip apibūdiname („Aš tikrai turiu įvaizdį? Ką reiškia turėti? Taigi įvaizdis yra [...]“). Tuomet prasideda ginčai tarp metafizikų:

„402.[...] Nes šitaip atrodo idealistų, solipsistų ir realistų tarpusavio ginčai. Vieni puola normalią išraiškos formą, tarsi jie pultų kokį teiginį; kiti ją gina, tarsi konstruotų faktus, kuriuos pripažįsta kiekvienas protingas žmogus.“³⁶

Todėl galima iširti, kokia yra kiekvieno metafizinio pasaulėvaizdžio pozicija šio prieštaravimo tarp dviejų vaizdų sprendimo atžvilgiu, kadangi šis antrasis žingsnis („Tačiau taip turi būti!“) padaromas skirtingai.

Idealistas arba solipsistas, matydamas išraiškų įvairovę, nepasitiki nė viena, pradeda manyti, kad mūsų kalbos išraiškos nesugeba teisingai atspindėti įvaizdžio, kurį turime. Solipsistas teigia, kad šis įvaizdis (pavyzdžiui, kokio nors individualaus namo įvaizdis) yra mūsų sąmonėje ir tik jis yra *tikras* (tokiu būdu egzistuoja tik sąmonėje kylantys įvaizdžiai). Galima stebėti tą pačią idealistinio pasaulio vaizdo susiformavimo procedūrą ir iš kitų kalbos išraiškų.

„Aš matau namą“ – kasdienės kalbos išraiška, vartojama tam tikroje situacijoje. Pamatoma, kad yra daugiau panašių išraiškų: „Štai namas“, „Prieš mano akis – namas“. Ir t. t. Idealisto šios išraiškos nepatenkina, jam jos negali pasaky-

ti, kaip iš tikrųjų yra (namo vaizdas neatkleidžia šio individualaus namo, kuris matomas, įvaizdžio). Tiesa, yra daug įvairių idealizmo variantų, kurių bendras požymis – tai, kad visų idealistų nepatenkina natūralios kalbos išraiškų formos, o skiriasi idealistai – būtent susikurtais vaizdais. Todėl ir išraišką „Aš matau namą“ galima neigti iš subjektyviojo idealizmo arba solipsizmo pozicijų ir teigti, kad ši išraiška neatitinka tikrovės, kadangi yra tikrai „Aš“, o tai, ką tas „Aš“ „mato“, tėra sąmonės įvaizdžiai (taigi atrodo, kad solipsistinė pozicija iš pažiūros yra būdinga ir vaizduotės filosofijai, tačiau iš tikrųjų taip nėra – vaizduotės filosofija nemato reikalo akcentuoti sąmonės „tikrumo“, ji tik naudojasi „įsivaizdavimo“ procedūromis). Galima tą pačią išraišką neigti platoniškojo idealizmo požiūriu – jeigu yra daug panašių išraiškų, apibūdinančių namą, jį nurodančių ar pan., vadinasi, turi būti namo Idėja, egzistuojanti amžinai, pirmesnė už visas išraiškas, ir tuomet pačios išraiškos tampa netikslios, nes negali šios idėjos atskleisti. Subjektyviojo idealizmo pasaulėvaizdis susiformuoja akcentuojant „įvaizdį“ (jo pirmenybę kalbos išraiškos atžvilgiu konkrečioje situacijoje), objektyviojo idealizmo pasaulėvaizdis – akcentuojant „vaizdą“ (jo pirmenybę kalbos išraiškos atžvilgiu konkrečioje situacijoje, t. y. vaizdą konkrečioje situacijoje).

Pažiūrėkime, kaip tą patį prieštaravimą tarp dviejų vaizdų sprendžia realistas. Jis imasi normalią išraiškos formą ginti, teigdamas, kad ši išraiška atitinka naująjį vaizdą, kilusį dėl nepasitenkinimo kasdiene kalba. T. y. nenorėdamas sau pačiam prisipažinti, kad įprasta kal-

ba jam kažkuo nepatinka, realistas, jausdamasis netvirtai, ieško kalbos išraiškai atramos „realybėje“. Todėl, realisto požiūriu, sakyti „Turiu štai tokį įvaizdį“ galima, nes iš tikrųjų taip ir yra. Išraiška „Aš matau namą“ taip pat atitiks tikrą dalykų padėtį: egzistuoju „Aš“ ir egzistuoja „namas“, kuris nuo manęs nepriklauso ir kurį aš galiu matyti. Realistas akcentuoja šios kalbos išraiškos ir ją atitinkančio vaizdo šioje situacijoje „tikrumą“ (tuo pačiu kalbos išraišką ir vaizdą išplėsdamas iš situacijos konteksto). Realistinis pasaulio vaizdas yra dualistinis, nes, priklausomai nuo to, kokiomis kasdienės kalbos išraiškomis buvo suabejota, susikuriamas vaizdas apie psichinių objektų arba apie išorinio pasaulio objektų realų egzistavimą.

Realistinio pasaulio vaizdo kritikai *Filosofiniuose tyrinėjimuose* Wittgensteinas skiria nemažai vietos. „Jeigu tariame, kad daiktai realiai egzistuoja, ir visi jie yra sudėti iš pirminių elementų, tai kas yra šie pirminiai elementai? Kokios yra medžio sudėtinės dalys? Priklausomai nuo konteksto jomis mes laikysime arba kamieną ir šakas, arba atomus arba cheminius junginius ir t. t.“³⁷

Galima pratęsti *Filosofinių tyrinėjimų* 402-o paragrafo pabaigos interpretaciją ir pabandyti įvertinti skeptiko poziciją idealistų ir realistų ginče. Skeptikas taip pat suabejojo natūralios kalbos išraiškos konkrečioje situacijoje vaizdu ir todėl susidūrė su prieštaravimu tarp išraiškos teikiamo ir naujojo vaizdų. Kaip jis šį prieštaravimą išsprendžia? Skeptikas neima nei neigti normalios išraiškos formos ir kartu teigti naujojo vaizdo tikrumo, nei šios išraiškos ginti, tarytum ji atitiktų faktą. Tačiau skeptikas nesugeba suvokti, kad

prieštaravimo šaltinis – tik įvairiose žodžių vartojimo ir įsivaizdavimo galimybėse, ir todėl šis prieštaravimas jam neduoda ramybės. Skeptikas absoliutizuoja patį prieštaravimą. „Aš nežinau, ar šis namas, kurį aš matau, realiai egzistuoja, ar tėra mano psichikos kūrinys.“ Skeptikas iškrito iš situacijos, kurioje buvo vartojama kalbos išraiška „As matau namą“, konteksto, ir todėl skeptiko pasaulio vaizdas – taip pat metafizinis.

Galbūt labiausiai prie Wittgensteino siūlomojo priartėja biheavioristinis pasaulio vaizdas. Tačiau jis taip pat susiformuoja iš to paties prieštaravimo. Vis dėlto biheavioristas imasi neigti atsiradusią naują vaizdą (kaip abejonę išraiškos teikiamuoju vaizdu) ir pripažįsta tik kasdienės kalbos išraišką. Biheavioristo požiūriu, išraiška „Aš turiu štai tokį įvaizdį“ yra tikra ir negali būti jokio įvaizdžio, kuris egzistuotų už šios išraiškos. Biheavioristinis požiūris – visiškai priešingas solipsistiniam.

Tačiau biheavioristas taip pat nesuvokia tikros prieštaravimo prigimties. Užuoat ištyręs, kaip solipsistinis požiūris susiformuoja, kaip kyla mintis apie psichinius procesus už išraiškų kalboje, biheavioristas ima šiuos procesus neigti. Bet šis naujojo vaizdo neigimas nereiškia, kad sugrįžtama į natūralų kalbos vartojimą, į situacijos kontekstą ir abejonės pėdsakai visiškai ištrinami. Psichinių procesų neigimas turi savyje tam tikrą psichinių procesų buvimo galimybę, nes juk negalima neigti to, ko visiškai nėra ir apie ką nekalbama. Todėl biheavioristinis psichinių procesų neigimas – taip pat savotiškas metafizinis pasaulėvaizdis, kai „tiesos“ sąlygos priskiriamos neigimui³⁸.

Žinoma, ši metafizinių pasaulio vaizdų bei kalbos išraiškų metafizinio vartojimo kritika Wittgensteino kalbos analizėje plėtojama įvairiapusiškiau, tačiau Wittgensteino pateiktą metafizinių pasaulėvaizdžių susiformavimo schemą galima taikyti kaip bendrą visoms metafizinėms išraiškoms: vaizduotė atkreipia dėmesį į kelių kalbos išraiškų teikiamų vaizdų panašumą (*Gleichnis, simile*), tai lemia, kad atsiranda abejonė dėl išraiškos, kuri vartojama toje situacijoje, iškeliamas (metafizinis) klausimas, kuris teikia naują vaizdą, priešingą pirmajam, ir prieštaravimas tarp dviejų vaizdų sprendžiamas kurį nors vieną vaizdą užfiksuojant, priskiriant jam „tiesos“ sąlygas (pateikiamas atsakymas į klausimą). Aišku, metafizinės kalbos išraiškos susiformuoja tik tam tikrose situacijose ir kalbos žaidimuose (taip pat galima sakyti, kad jas sugalvoja tik tam tikro tipo žmonės – filosofai, kurie linkę gyvenimą stebėti, o ne jame dalyvauti).

Taip pat galima klausti, kokį statusą įgyja paties Wittgensteino teikiamas pasaulio vaizdas. Ar jis taip pat negalėtų būti vadinamas metafiziniu?

Filosofiniuose tyrinėjimuose pateikiamas tam tikras pasaulio vaizdas, kuriame funkcionuoja „kalbos“, „kalbos žaidimų“, „vaizdų“, „taisyklių“ ir kt. sąvokos. Tačiau ar šis pasaulio vaizdas atitinka paties Wittgensteino nuostata, kad kalba turi būti praktiškai naudojama, juk šis pasaulėvaizdis nesusijęs su jokia individualia praktine situacija, kurioje atsiduria konkretus kalbą vartojantis žmogus? Tokį teorinį vaizdą sunku praktiškai pritaikyti, nors pats Wittgensteinas ir siekia išvengti objektyvios tiesos sąlygų šiam vaizdai priskyrimo³⁹.

Kalbos vartojimo aprašymas, turint tikslą pateikti „skaidrų“ kalbos vartojimo vaizdą, pašalinus „netinkamus“ vaizdus, nėra veiksmingas tokio įrankio kaip kalba vartojimo būdas – todėl toki

„skaidrų“ vaizdą tam tikra prasme taip pat galima laikyti metafiziniu. Kritika ir terapija kaip filosofijos paskirtys yra nepakankamos, siekiant veiksmingo kalbos vartojimo.

PRAKTINĖ VAIZDUOTĖS FILOSOFIJA

593-iasis *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafas apibūdina Wittgensteino kalbos analizę kaip vaizduotės filosofiją – sudaromos sąlygos realizuoti visas mąstymo galimybes, išlaisvinti vaizduotę ir kalbą iš dirbtinių (nereflektuotų, sąmoningai nepasirinktų) apribojimų⁴⁰. Tik įsisąmoninus, kad mąstyti (t. y. įsivaizduoti) galima viską, kad kiekvienoje situacijoje mąstymas yra laisvas priimti bet kokią sprendimą, atkreipti dėmesį į bet kurį pavyzdį (vaizdą), galima pasirinkti, kokią kryptį (tikslą) mąstymui suteikti. Wittgensteinas išlaisvina vaizduotę, tačiau tik tam, kad pasiduotų dar vienai iliuzijai – „kasdienės kalbos“, kurios vartojimą reikia nuskaidrinti, vaizdui, taigi visiškai vaizdų pasirinkimo laisvė vėlyvojoje Wittgensteino filosofijoje lieka nereflektuota. Wittgensteino mąstymo tikslas pasirinktas nesavanoriškai, jis kyla iš būtinybės – pats vaizduotės laisvinimas tampa tikslu⁴¹.

Patį Wittgensteiną laiko nelaisvėje „kasdienės kalbos“ vaizdas, Wittgensteino vaizduotė pajungta šio vaizdo aptarnavimui ir Wittgensteino „dieta“ išlieka vienpusiška. Tačiau kaip turėtų elgtis visiškai išlaisvinta vaizduotė? Ar gali būti kokie nors orientyrai, kurie pagrįstų, kodėl vieniems vaizdams teikiama pirmenybė prieš kitus, kurie nurodytų vaizduotei kryptį? Akivaizdu, kad be

tokių orientyrų žmogaus gyvenimas pasaulyje būtų neįmanomas, kadangi tokiau atveju tiek beprotybės sukeltos haliucinacijos, tiek filosofiniai išvedžiojimai, tiek įvairūs veiklos planai bet kurioje situacijoje būtų lygiaverčiai vaizdai. Tačiau taip nėra – kiekvienoje situacijoje įvairiems vaizdams žmonės teikia pirmenybę (kai nori valgyti, teikia pirmenybę vaizdams apie maistą, užuot tuo metu galvoje apie matematikos formules ar Būtį), kai kuriuos vaizdus iš viso išstumia iš savo sąmonės (pavyzdžiui, nemalonius prisiminimus). Todėl filosofija, kuri reflektavo įsivaizdavimo laisvę, turi pripažinti, kad būtina nustatyti vaizdų pasirinkimo kriterijus, kitaip tokia filosofija būtų beprasmiška veikla (pavyzdžiui, tuomet filosofijos objektu galėtų būti toks vaizdų aprašymas: „Kokius aš žinau prancūzų kalbos daiktavardžius?“ – „Pradedu vardyti: *le temp, un homme, un arbre, une expresion...*“) Peršasi išvada, kad priimtinausia vaizduotės kriterijus kildinti iš žmonėms įvairiose gyvenimo situacijose išskylančių praktinių problemų ir orientuoti vaizduotę į *laimės ir gero gyvenimo žmonėms siekį kaip į aukščiausią tikslą*. Tokia orientacija susietų vaizduotės filosofiją su praktinės filosofijos tradicija, kurią pradėjo Aristotelis *Nikomacho etikoje*⁴², ir kuri plėtojama XX a. moralės ir politikos filosofijoje (čia

galima paminėti Wittgensteino mokinės E. Anscombe⁴³ ir A. MacIntyre'o⁴⁴, taip pat tokių šiuolaikinių aristotelininkų kaip B. Williamsas⁴⁵, M. C. Nussbaum⁴⁶ darbus, kuriuose permąstoma Aristotelio praktinės filosofijos reikšmė modernios ir postmodernios kultūros situacijoje).

Wittgensteinas, formuluodamas kalbos kaip įrankio praktiniams tikslams sampratą, priartėja prie praktinės vaizduotės filosofijos idėjos⁴⁷, tačiau, kita vertus, užsiminę apie „problemas“ ir „tikslus“, nepaaiškina, kokias funkcijas šios sąvokos galėtų atlikti filosofijoje. Tačiau verta kelti klausimus: kokios yra problemos, kurias galėtų išspręsti filosofija? Kokie tikslai, dėl kurių filosofai renka prisiminimus (vaizdus)? Tokių klausimų iškėlimas galėtų kalbos vartojimo situacijų (kalbos žaidimų) įsivaizdavimui suteikti kitokią kryptį, veiksmingesnę nei „kasdienės kalbos“ vaizdo skaidrinimas, šalinant „metafizinius“ vaizdus. Veiksingo, tikslingo kalbos vartojimo įvairiose situacijose paieška – tai vaizduotės veikla, tobulinanti kalbą pagal „gėrio“ ir „gerabūvio“ (*eudaimonia*), „teisingumo“ kriterijus⁴⁸.

Praktinei vaizduotės filosofijai taip pat labai svarbi „intereso“ sąvoka, apie kurią Wittgensteinas irgi yra užsiminęs, tačiau plačiau šios sąvokos vartojimo nėra nagrinėjęs. Interesas bendriausia prasme yra tai, ko žmogus nori, žmogaus poreikis. Praktinė vaizduotės filosofija, kuri naudojasi Wittgensteino paruoštomis kalbos vartojimo įvairiose situacijose įsivaizdavimo procedūromis, „intereso“ sąvokai suteikia tokią reikšmę: interesas yra vaizdas arba įvaizdis, kuris tam tikroje situacijoje įsivaizduojamas, turimas mintyje, į kurį atkreipia-

mas dėmesys⁴⁹. „Intereso“ ir „tikslų“ sąvokos daug kuo susijusios, galima sakyti, kad tikslas yra tam tikras interesas, kuris nėra bet koks turimas mintyje vaizdas, jis turi gilesnes pasekmes žmogaus veiklai, į jį vaizduotė orientuoja kitus interesus (pavyzdžiui, „gerabūvis“ kaip svarbiausias tikslas).

Taigi praktinė vaizduotės filosofija siektų spręsti problemas, susijusias su interesų pasirinkimu įvairiose žmonių veiklos situacijose (kalbos žaidimuose), šiuos žaidimus įsivaizduodama. Tirdama interesus, tokia filosofija galėtų konstruoti įvairias veiklos strategijas, tikėdamasi, kad tokiu būdu nors šiek tiek prisidės prie to, kad žmonių veikla įvairiose situacijose taptų veiksmingesnė. Todėl galima siūlyti, kad kalbos žaidimai, praktinėje vaizduotės filosofijoje įsivaizduojami kaip apibendrinti konkrečių veiklos situacijų modeliai, turėtų ne tik taisykles, bet ir interesus. Pavyzdžiui, kalbos žaidime „įsakymai ir pranešimai iš mūšio lauko“ taisyklės yra tvarka, pagal kurią vieni žmonės (vadai), esant tam tikroms aplinkybėms, duoda įsakymus, o kiti (eiliniai kareiviai) juos vykdo, pagal kurią pranešama apie karinių pajėgų išsidėstymą ir t. t. Šios taisyklės yra bendros įvairioms situacijoms, kurios iš tikrųjų galėtų sudaryti gyvenime. Kokie yra šiame kalbos žaidime interesai? Galima įsivaizduoti, kad vadas, duodamas įsakymą, galvoja apie atsakomybę, kurią jis prišima, nes nuo jo sprendimo priklauso žmonių gyvybės ir karinė operacijos sėkmė, kareivis, pakludamas įsakymui, stengiasi išlikti gyvas, galvoja apie namus ir trokšta, kad karas greičiau pasibaigtų ir t. t. Taigi visi žmonės, kuriems likimas lėmė patekti į šią gyvenimo situaciją, kažko

siekia ir bijo, trokšta ir neapkenčia, kiekvienas jų skirtingai ir visi kartu bendrai. Jeigu nuo apibendrinimo laipsnio priklauso, kokias taisykles pastebėsime šios situacijos tvarkoje, ar negalima tuomet apibendrinti ir interesų? Kalbos žaidime „įsakymai ir pranešimai iš mūšio lauko“ bendri interesai bus tie, kuriuos šioje situacijoje turi mintyje visi veikiantys žmonės: „sėkminga karinės operacijos pabaiga“, „išsaugotos žmonių gyvybės“, „laimėtas karas“, „mirties baimė“ ir kt. Taisyklės kalbos žaidime nustato tvarką, kaip viskas vyksta, o interesai išreiškia, kodėl viskas taip vyksta. Galima kvestionuoti interesus, kuriais pagrįstas kalbos žaidimas, ir klausti, ar kalbos žaidimas atitinka jame dalyvaujančių žmonių interesus, tuo būdu ši žaidimą susiejant su kitais kalbos žaidimais (kuriuose išreikšti bendresni interesai, nors tai nėra būtina sąlyga), tirti, kaip interesai suderinti kalbos žaidimo viduje ir kaip būtų galima pakeisti kalbos žaidimo taisykles, kad šios labiau atitiktų interesus. Tuo galėtų užsiimti praktinė vaizduotės filosofija, padarydama kalbos žaidimą savo analizės objektu.

Taisyklės nebūtinai turi mintyje kalbos žaidime dalyvaujantys žmonės, jos apibūdina žmonių elgesio tvarką (tokį susidarome „taisyklių“ vaizdą, įsivaizduodami kalbos žaidimą), o interesus žmonės kalbos žaidime yra įsisąmoninę, juos turi mintyje. Todėl įsisąmonintas taisyklės galima vadinti interesais. Pavyzdžiui, aš galiu elgtis pagal kokią nors taisyklę, apie ją negalvodamas (nuo traukos dėsnio aš esu priklausomas visuomet, tačiau labai retai apie jį galvoju), tačiau ji tampa mano interesu, kai į ją

atkreipiu dėmesį. Tiesa, galbūt aš tos taisyklės negaliu pakeisti (tuomet atkreipiu dėmesį į taisyklės „būtinumą“ kaip į interesą), tačiau aš galiu pasirinkti, galvoti apie ją ar negalvoti⁵⁰.

217-ame paragrafe Wittgensteinas kalba apie tai, ką pavadinau „taisyklės įsisąmoninimu“, t. y. atkreipia dėmesį į taisyklę kaip į interesą. Jis taip pat teigia, kad taisyklė – nepasirenkama, žmogus negali pasirinkti situacijos, o yra pats nuo situacijos priklausomas⁵¹.

Tačiau Wittgensteinas, šitaip teigdamas, neatsižvelgia į tai, kad kalbos žaidimas nėra izoliuotas nuo kitų kalbos žaidimų, ir tuomet, kai žmonės renkasi iš kelių veiklos galimybių, jie renkasi iš įvairių kalbos žaidimų taisyklių. Žmonės veikdami renkasi savanoriškai, todėl svarbiau ištirti tai, kas priklauso nuo paties žmogaus, o ne tai, kas jam nepaklūsta. Taigi praktinės vaizduotės filosofija labiau linkusi teikti pirmenybę „intereso“, o ne „taisyklės“ vaizdui, pastarąjį transformuodama į tam tikrą „interesą“ („būtiną“) („Kodėl aš paklūstu šiai taisyklei? Todėl, kad aš taip noriu.“).

Interesu pavadinus bet kokią vaizdą, į kurį atkreiptas dėmesys, sudaromos sąlygos valdyti įsivaizdavimo procesą, kreipti jį norima linkme⁵². Įsivaizduodama įvairias gyvenimo situacijas bei žmonių interesus jose (o taip pat reflektuodama šias pasirenkamas situacijas kaip interesus), praktinė vaizduotės filosofija siektų atskleisti kalbos galimybes ir jas pritaikyti įvairiose situacijose tinkamiausiu būdu. Tokia filosofija lavintų sugebėjimą pastebėti įvairias, net ir smulkiausias detales bei siūlytų svarstyti šių detalių ir jų stebėjimo pateisinimą.

POST SCRIPTUM

Kaip praktinės vaizduotės filosofijos projektas galėtų būti veiksmingas? Atrodytų, akivaizdu, kad žmonės mąsto, įsivaizduoja ir kalba, kelia sau įvairius tikslus ir jų siekia. Taip pat neaišku, kodėl reikėtų įsivaizduoti kalbos žaidimus – įvairiausias situacijas, kuriose žmonės kuria ir patiria vaizdus, priskiria prasmes žodžiams ir sakiniams. Gali būti keliamas filosofinis klausimas: kodėl tai reikėtų daryti?

Toks klausimas suteikia vaizduotei kryptį ir tikslą. Kaip buvo atskleista šioje Wittgensteino *Filosofinių tyrinėjimų* interpretacijoje, kalbos žaidimai turi ne tik taisykles, bet ir interesus bei tikslus. Žmonės įsivaizduoja, kalba ir veikia turėdami įvairių interesų ir siekdami įvairių tikslų. Taisyklės užtikrina kalbos žaidimų reguliarumą, tikslai suteikia kalbos žaidimų dalyviams veiklos kryptį. Paprastai, ištraukiant į kurį nors kalbos žaidimą, jo tikslas priimamas kaip neatsiejama kalbos žaidimo dalis, kaip tai, kas pajungta žaidimo taisyklėms. Tačiau visuomet išlieka galimybė, kad kalbos žaidimo dalyvis

iškels klausimą „kodėl aš darau tai, ką darau?“ Toks klausimas nepriklauso kalbos žaidimui, kuris yra žaidžiamas, jis skatina pažvelgti į tą žaidimą iš šalies. Kitaip tariant, toks klausimas įgalina kalbos žaidimo (praktikos, gyvenimo formos) refleksiją – „refleksiją praktikoje“⁵³.

Galima sakyti, kad filosofijos paskirtis – reflektuoti kalbos žaidimus, tačiau ne taip, kaip juos reflektuoja patys tų kalbos žaidimų dalyviai, Schöno pavadinti „reflektuojančiais praktikais“. Filosofas reflektuoja (t. y. įsivaizduoja) kalbos žaidimus, praktikas, gyvenimo formas pats juose nedalyvaudamas, o kaip objektyvus stebėtojas. Reflektuoja – tai kelia klausimus „kodėl?“, „koks tikslas?“, „kokia to prasmė?“ ir bando pateikti į juos atsakymus. Kartu jis ir kritiškai vertina, ir siūlo keisti ar tobulinti. Mokslo filosofijoje keliami ir nagrinėjami klausimai apie mokslo praktikų tikslus ir prasmę, politikos filosofijoje – klausimai apie politinės veiklos tikslus, moralės filosofijoje – apie žmogaus gyvenimo tikslus ir prasmę.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Wittgensteino filosofijos metodą išsamiai tyrinėjo G. Bakeris (Gordon P. Baker. *Wittgenstein's Method: Neglected Aspects*. – Oxford: Blackwell, 2004). Wittgensteino filosofijos tyrinėtoja Lietuvoje S. Pučiliauskaitė nagrinėjo Wittgensteino filosofinio mąstymo kaip neteorinio mąstymo ypatumus. Žr. Saulenė Pučiliauskaitė. Wittgensteino kriterijų semantika // *Filosofija. Sociologija* 1, 2005; Saulenė Pučiliauskaitė. *Neteorinis kalbos mąstymas Wittgensteino filosofijoje* (rankraštis: daktaro disertacija). – Kaunas, 2003).
- ² Wittgensteinas išsamiai analizuoja žodžių „suprasti“, „skaityti“, „būti vedamam“, „laikytis taisyklės“ vartojimą 143–238 *Filosofinių tyrinėjimų* paragrafuose. Žr. Liudvigas Vitgenšteinas. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 185–223).

- ³ Liudvigas Vitgenšteinas. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 394.

- ⁴ Ten pat, p. 258, §370.

- ⁵ Ten pat, p. 258, §371.

- ⁶ Šių sąvokų patalpinimas į „refleksijos ratą“ ši tą pasako apie „vaizduotės“ sąvokos vartojimą, kurį tirti siūlė Wittgensteinas.

- ⁷ Liudvigas Vitgenšteinas. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 182, §139.

- ⁸ Ten pat, p. 349–350.

- ⁹ Wittgensteinas pateikia pavyzdį su piešiniu, kuris gali būti matomas ir kaip anties, ir kaip zuikio galva. Priklausomai nuo to, ar ši figūra bus apsupta ančių ar zuikių, ji bus matoma kaip anties arba kaip zuikio vaizdas.

- ¹⁰ Liudvigas Vitgenšteinas. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 312, §610.

- ¹¹ Ten pat, p. 240, §300.
- ¹² Skirtumą tarp vaizdo ir įvaizdžio Wittgensteino filosofijoje yra tyrinėjęs M. Buddas. Žr. Budd, M. *Wittgenstein's Philosophy of Psychology*. – New York: Routledge, 1989.
- ¹³ Žr. Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 273.
- ¹⁴ Ten pat, p. 377; p. 288, §507.
- ¹⁵ Ten pat, p. 255, §358.
- ¹⁶ Ten pat, p. 302, §570; p. 279, §455.
- ¹⁷ Ten pat, p. 184, §141.
- ¹⁸ Ten pat, p. 340.
- ¹⁹ Ten pat, p. 126, §19.
- ²⁰ Ten pat, p. 157, §69; p. 160, §76. Čia Wittgensteinas dar kartą pripažįsta, kad „kalbos žaidimo“ sąvoka kilo vaizduotėje.
- ²¹ Ten pat, p. 158, §71.
- ²² Ten pat, p. 190, §23.
- ²³ Ten pat, p. 190, §23.
- ²⁴ Ten pat, p. 158, §72, p. 159, §79.
- ²⁵ Ten pat, p. 154, §65.
- ²⁶ Kažin, ar šiuo atveju Wittgensteinas yra nuoseklus – giminingi požymiai būtent ir yra apibendrinimo pagrindas. Nebent filosofas turėjo mintyje, kad giminingi požymiai priklauso nuo suvokimo aspekto, t. y. kyla vaizduotėje, ir nėra vieno objektyvaus požymio, nepriklausomo nuo interpretacijos būdo.
- ²⁷ Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 214, §199.
- ²⁸ Ten pat, p. 215, §202. Šią „privaičios kalbos ir taisyklių“ problemą Wittgensteino vėlyvojoje filosofijoje plačiai tyrinėja G. P. Bakeris ir P. M. G. Hackeris (Žr. Gordon. P. Baker, Peter M. G. Baker. *Rules, Skepticism, Language*. – Oxford: Blackwell, 1984).
- ²⁹ Galima įsivaizduoti „privaičią kalbą“ kaip ir kitus vaizdus – tačiau toks įsivaizdavimas bus bendroji komunikatyvioji kalba.
- ³⁰ Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 285, §491, §492.
- ³¹ Ten pat, p. 175, §116.
- ³² Ten pat, p. 177, §124, §122.
- ³³ P. M. G. Hacker. *Insight and Illusion*. – Oxford: University Press, 1975.
- ³⁴ Žr. Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 174, §112.
- ³⁵ Ten pat, p. 265, §402.
- ³⁶ Ten pat, p. 266, §402.
- ³⁷ Ten pat, p. 151, §58.
- ³⁸ Ten pat, p. 242, §308.
- ³⁹ 114 paragrafe Wittgensteinas atsisako bendrajai sakinio formai pripažinti „tikrumą“, o 134–136 skyriuose šią formą („Yra štai taip ir taip“) tiria kaip kasdienės kalbos sakinį, kuris kartais vartojamas kaip sakinio schema.
- ⁴⁰ Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 307, §593.
- ⁴¹ Ten pat, p. 175, §115.
- ⁴² Žr. Aristotelis. *Nikomacho etika* // Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990.
- ⁴³ Žr. G. E. M. Anscombe. *Modern Moral Philosophy* // *Philosophy* 124, 1958.
- ⁴⁴ Alaisdairas MacIntyre'as, pasiremdamas Wittgensteino kalbos žaidimų idėja, išplėtojo žmogiškųjų praktikų, kuriose žmogus gali realizuoti savo gyvenimo prasmę bei išsiugdyti dorybes, koncepciją (Alaisdairas MacIntyre. *After Virtue*. – London: Duckworth, 1985). Kitame savo veikale MacIntyre'as tyrė Vakarų civilizacijos istorijoje vyravusias moralės tradicijas – moralės tradicija taip pat gali būti suvokiama kaip kalbos žaidimas (Alaisdairas MacIntyre. *Whose Justice? Which Rationality*. – Indiana: Univ. of Notre Dame Press, 1998.)
- ⁴⁵ Žr. Bernardas Williamsas. *Etika ir filosofijos ribos*. – Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004.
- ⁴⁶ M. C. Nussbaum nagrinėja vaizduotės reikšmę praktiniam racionalumui (Martha C. Nussbaum. *Meilės pažinimas*. – Vilnius: Mintis, 2008).
- ⁴⁷ Žr. Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 178, §127.
- ⁴⁸ „Gėris“ ir „gerabūvis“ – taip pat vaizdai, tačiau jie pasirenkami sąmoningai. Tiesa, Wittgensteinas siūlytų aprašyti žodžių, kuriuos atitinka šie vaizdai, vartojimą įvairiose situacijose, tačiau tokia Wittgensteino nuostata tik parodytu, kad jis pats yra priklausomas nuo nesąmoningai pasirinkto vaizdo; apie „gerabūvį“ kaip žodį, atitinkantį graikišką *eudaimonia*, žr. Bernardas Williamsas. *Etika ir filosofijos ribos*, p. 40.
- ⁴⁹ Tokia „intereso“ samprata neprieštarauja pirmajam apibrėžimui, tačiau ji sukonkretina, atsižvelgdama į situacijų, kuriose atsiduria žmonės, įvairovę – žmogaus poreikį išreiškia bet koks dėmesio į ką nors nukreipimas.
- ⁵⁰ Liudvigą Vitgenšteiną. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1995, p. 220, §217.
- ⁵¹ Ten pat, p. 220, §219.
- ⁵² Ten pat, p. 373.
- ⁵³ Plačiau apie tai žr. Donald Schön. *The Reflective Practitioner: How professionals think in action*. – London: Temple Smith, 1983.